

Bouwchroniek
van de kapel van Onze-Lieve-Vrouw-ten-Poel in Tienen
in de 14de en 15de eeuw.
door Frans DOPERE

3. BOUWKRONIEK

DE BOUWWERF VAN DE KAPEL VAN ONZE-LIEVE-VROUW TEN POEL TE TIENEN IN DE 14de EN DE 15de EEUW

I. INLEIDING

Voor het hierna volgende overzicht van de bouwgeschiedenis van de kerk van Onze-Lieve-Vrouw ten Poel te Tienen werd een volledig nieuw bouwkundig onderzoek uitgevoerd in de kerk zelf, gekoppeld aan een nieuwe analyse van de talrijke bouwrekeningen. Deze laatste worden momenteel bewaard in het Stedelijk Archief. De oudste rekening dateert van 1358-1359, de meest recente, die voor dit overzicht van belang is, dateert van 1488-1489. De rekeningen zijn gebundeld in drie registers. Wij zullen verder in deze tekst geen verwijzingen naar deze rekeningen inlassen omdat de definitieve publicatie van dit onderzoek met talrijke citaten uit de rekeningen en met de nodige bronvermeldingen gepland is voor de catalogus van de tentoonstelling "Tienen in de Middeleeuwen", die in het jaar 2004 in het Stedelijk Museum "Het Toreke" zal worden gehouden.

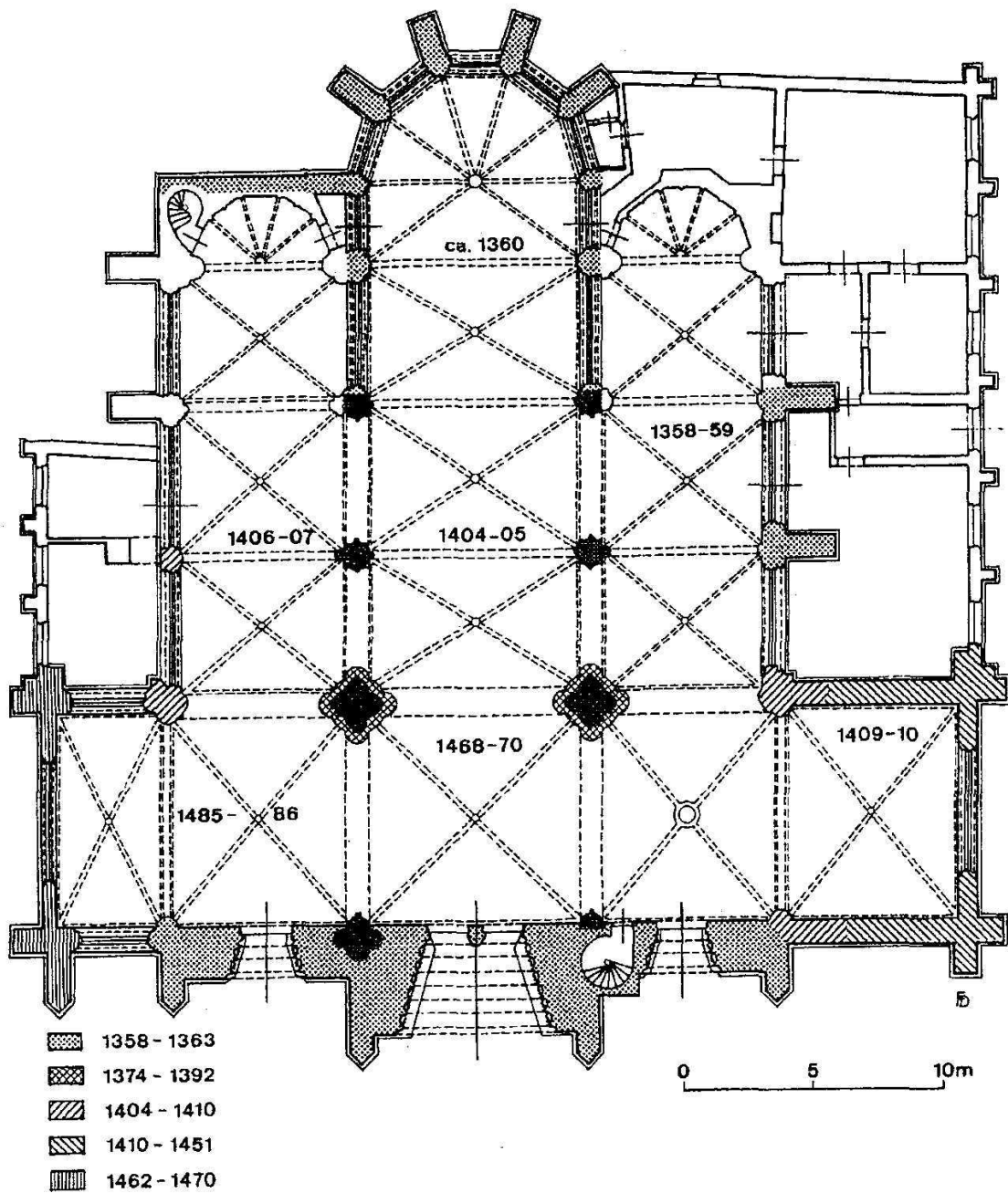
II. DE EVOLUTIE VAN DE BOUWWERF

Tijdens een proces in 1367 verklaarde een zekere Johannes Danielen van Bullekem dat klerk Michael Van Ymseme de funderingen van de kapel van Onze-Lieve-Vrouw ten Poel had laten leggen en dat hijzelf (Johannes Danielen) toen reeds gedurende meer dan dertig jaar praktisch ononderbroken aan de kapel had gewerkt. Dat brengt ons voor het begin van de werken aan de kapel rond ca. 1337. Wat er in die dertig jaar precies is gebouwd blijft onduidelijk. Uit wat vanaf 1358-1359 werd opgetrokken kan men echter wel afleiden dat Michael Van Ymseme zeer waarschijnlijk de funderingen van de oudste delen van het huidige gebouw heeft gelegd.

De werken aan het koor, het schip en de portalen tussen 1358-1359 en 1383-1384

1358-1359

De oudste rekening van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw dateert uit 1358-1359. Daaruit blijkt dat de bouwwerf op dat ogenblik onder leiding stond van meester Johannes van Osy, die echter regelmatig te Mechelen verbleef, waarschijnlijk voor de bouw van de kooromgang van de collegiale kerk van Sint-Rombouts. Over de toestand van de werf van Onze-Lieve-Vrouw ten Poel te Tienen worden we echter slechts schaars geïnformeerd. Meester Walter Creyte bouwde o.a. een boog, in de rekening *cruceboghe* genoemd, aan de zuidzijde van de kapel. De meest waarschijnlijke interpretatie van het woord *cruceboghe* is

Algemeen grondplan. De arceringen geven de opeenvolgende bouwcampagnes weer van het muurwerk. De bekende bouwdata van de gewelven zijn eveneens op het plan aangegeven (Basisplan: Stedelijk Archief Tienen, *Hedendaags archief*, VIII, E 13).

die van kruisribgewelf. Deze rekening verwijst dus waarschijnlijk naar het kruisribgewelf van de oostelijke travee van de zuidelijke zijbeuk. De bouw van het gewelf boven de westelijke travee van deze zijbeuk was op dat ogenblik nog niet mogelijk omdat de huidige vieringpijlers toen nog niet gebouwd waren. Deze rekening bevat trouwens de enige expliciete verwijzing naar bouwactiviteit in de zuidelijke zijbeuk. Ondertussen werd de bisschop reeds betaald voor het inwijden van vier altaren in de kapel. Dit wijst er dus op dat er op dat ogenblik reeds een belangrijk gedeelte van de kapel onder dak stond. Uit de rekening van 1359-1360 kan men afleiden dat het koor in 1358-1359 allicht voldoende was afgewerkt, zodat deze altaren mogelijk daar kunnen gesitueerd worden. Het koor is grotendeels opgetrokken in kalkzandsteen van Gobertange. Enkel het metselwerk van de basis bestaat uit regelmatig gekloven kwartsiet van Overlaar dat met het puntijzer werd geëgaliseerd. De hoekstenen van de steunberen zijn evenwel reeds in kalkzandsteen. Dit komt regelmatig voor vanaf het begin van de 14de eeuw.

De datering van de schippijlers

De kleine schippijlers en de kapitelen die erop rusten zijn niet even oud. Een nauwkeurig onderzoek van het verloop van de schalken rond de pijlers en van de kapitelen toont duidelijk aan dat er tussen beide geen verband bestaat. De chronologische breuk onder de kapitelen van deze twee schippijlers kan alleen worden verklaard door aan te nemen dat deze pijlers, de pilasters aan de ingang van het koor, de pijlers die verwerkt zitten in de westgevel (en waarschijnlijk ook nog twee pijlers op de plaats van de huidige twee vieringpijlers), ouder zijn dan het koor, de portalen en de bovenbouw van het schip. Voor de twee pijlers die verwerkt zijn in de westgevel zijn er aanwijzingen dat het daar waarschijnlijk om vierlobbige vieringpijlers gaat: aan weerszijden van de oostelijke lob zijn nog kleine stroken zichtbaar van twee andere lobben. Een deel van de noordelijke schippijler en de noordelijke pilaster aan de ingang van het koor stijgen tot boven de druiplijst boven de scheibogen van het schip. Mogelijk wijst dit erop dat het oorspronkelijk concept van de kerk voorzag in een rijzige hallekerk in plaats van in de huidige basilica. Een andere mogelijke aanwijzing daarvoor is dat de zuidelijke pilaster aan de ingang van het koor naar het oosten in de richting van het eerste grote koorvenster is doorgebogen. Dat komt omdat het oorspronkelijk concept niet voorzien was op de laterale druk van de huidige lage scheibogen. Met een hallekerk-opstand zou de druk van de hogere scheiboog en die van de boog van het eerste koorvenster in evenwicht geweest zijn.

Als Johannes Danielen in 1367 verklaarde dat hij reeds 30 jaar aan de kerk had gewerkt, dan moeten we wellicht aannemen dat al de zonet opgesomde oudere elementen tot de eerste bouwcampagne van het huidige gebouw behoren. De oorspronkelijk geplande kerk week dus duidelijk af van die waarvan de rekeningen vanaf 1358-1359 bewaard zijn gebleven. Het lijkt waarschijnlijk dat dit eerste concept voorzag in een grotere kerk met koor en zijkoren op de plaats van het huidige schip, een viering op dezelfde plaats als de huidige en een schip op de Grote Markt. Het kruisribgewelf van meester Walter Creyte werd dus vermoedelijk op de reeds bestaande zuidelijke schippijler opgetrokken.

1359-1360

De bouwwerf stond nog steeds onder leiding van Johannes van Osy. Johannes Danielen begaf zich naar Zichem om er stenen te gaan kopen. Het ging hier ongetwijfeld om ijzerzandsteen, temeer daar meerdere baldakijnen in het hoofdportaal en in het linker zijportaal inderdaad uit ijzerzandsteen zijn gehouwen. Henric van Gubbertingen, zijn broer Jacob en Michaele Boemans leverden ruwe witte kalkzandsteen (*roustene de Gubbertingen*), vulstenen,

waarschijnlijk stenen om het inwendige van het metselwerk tussen de twee parementen op te vullen, behouwd stenen (*ordune*) en zeventien trappen, ongetwijfeld bestemd voor de wenteltrap rechts van het hoofdportaal. Er werden ook zgn. *boeghroden* geleverd. We interpreteren deze als ijzeren staven, die onderaan een boog als tijdelijk anker werden aangebracht. Voor het optrekken van de bouwmaterialen werd een eikenhouten kraan gebruikt: ... *ter spillen ane den crane*...

Tijdens de bouwcampagne van 1359-1360 werkte men aan het dak van het koor. De rekening vermeldt echter alleen betalingen gedurende vier dagen. Dit is natuurlijk te weinig om een gans dak af te werken. Bovendien ontbreken alle verwijzingen naar de oprichting van de gebinten. Toch kan hogervermelde rekening wellicht worden geïnterpreteerd als de laatste betaling voor de afwerking van het dak van het koor. Wanneer het koorgewelf gebouwd werd is echter niet bekend; normalerwijze gebeurde dit pas na het voltooien van de dakkap, doch ook over die bouwcampagne bezitten we geen rekeningen. Johannes van Osy bouwde ook bogen. De vraag blijft echter open of het hier over schipbogen of over portaalbogen gaat. Het werk aan de portalen moest reeds dermate ver gevorderd zijn dat men de werklieden betaalde voor het plaatsen van de eerste sluitsteen: *Item operarijs van den eersten sloetstene, XVI st., in portali*. Ook werden er dat jaar drie baldakijnen geleverd voor de nissen van de portalen of voor de gevelpartijen ertussen en ook vier consoles. Gebeeldhouwde consoles vinden we echter alleen op de gevel. Deze rekeningen bewijzen dus dat het nieuwe koor werd afgewerkt op het ogenblik dat men reeds volop aan de portalen bezig was.

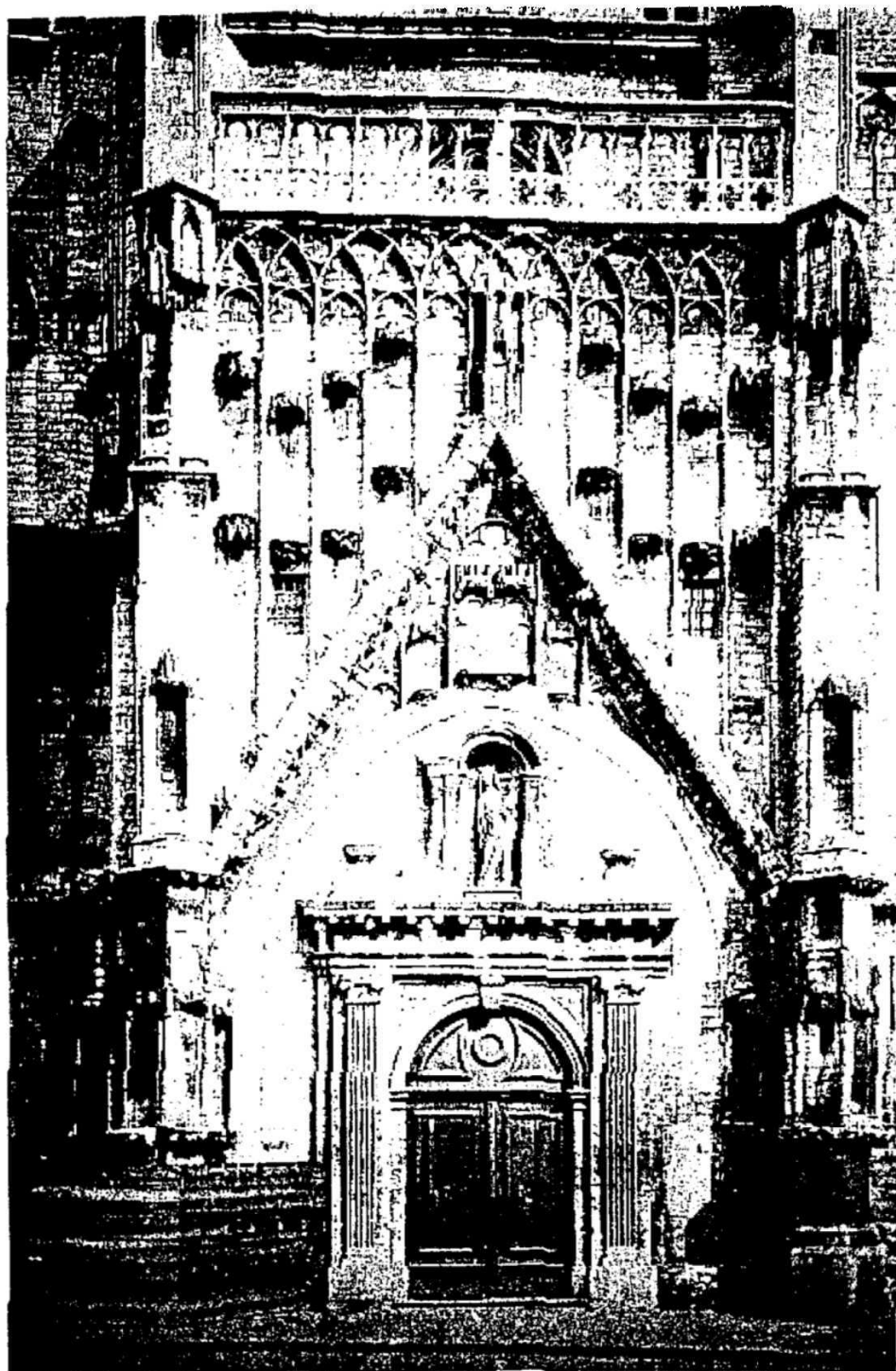
1360-1361

Meester Johannes van Osy moest weer regelmatig buiten Tienen worden opgezocht. Daarvoor stuurde men Peter van Gubbertingen naar Henegouwen, een zekere Walter, wever, naar Valenciennes en Arnoldus Pycot naar Mechelen. Stenen kwamen uit de groeven van Heenbeke, Zichem en Gobertange. Henric van Gubbertingen leverde weer *roustene*, *ordune* en ook *egstene* (hoekstenen). Plaveien werden in Mezières en Namen gekocht. Johannes van Osy en Godefridis Bec waren daarvoor zelf naar Namen gereisd.

In deze rekening worden een aantal steenhouwers vermeld die baldakijnen hadden gehouwen. Jacob (waarschijnlijk van Gubbertingen) had er acht gemaakt, Johannes van Utrecht drie, een zekere Symon twee en Peter van Keulen drie. Dat geeft dus voor dat jaar een totaal van zestien baldakijnen. Aangezien de titel van deze rekening spreekt over *de tabernaculis cum tubis* en vermits *cum tubis* op pinakeltjes bovenop de baldakijnen wijst, moeten deze zestien baldakijnen niet in de portalen maar op de gevels en de steunberen tussen de portalen gesitueerd worden. In werkelijkheid bevinden zich daar eenentwintig nissen met baldakijnen en pinakeltjes. Ook in 1362-1363 werden nog twee baldakijnen met pinakels voor de gevel gemaakt en als men mag aannemen dat ook de drie reeds bestaande baldakijnen van 1359-1360 voor dezelfde gevel bestemd waren, zijn de rekeningen voor de baldakijnen van de gevelnissen volledig. Tenslotte werd nog met een zekere Jacomme overeengekomen om een pijler, waarschijnlijk met de beitel (*pinsonne*), te houwen. Aangezien alle andere rekeningen verband houden met de bouw van de portalen, lijkt het aangewezen dat dit de pijler was in het midden van het hoofdportaal. De huidige pijler dateert van de restauratie, doch het beeldhouwwerk dat erop rust is origineel en werd dus opnieuw gebruikt.

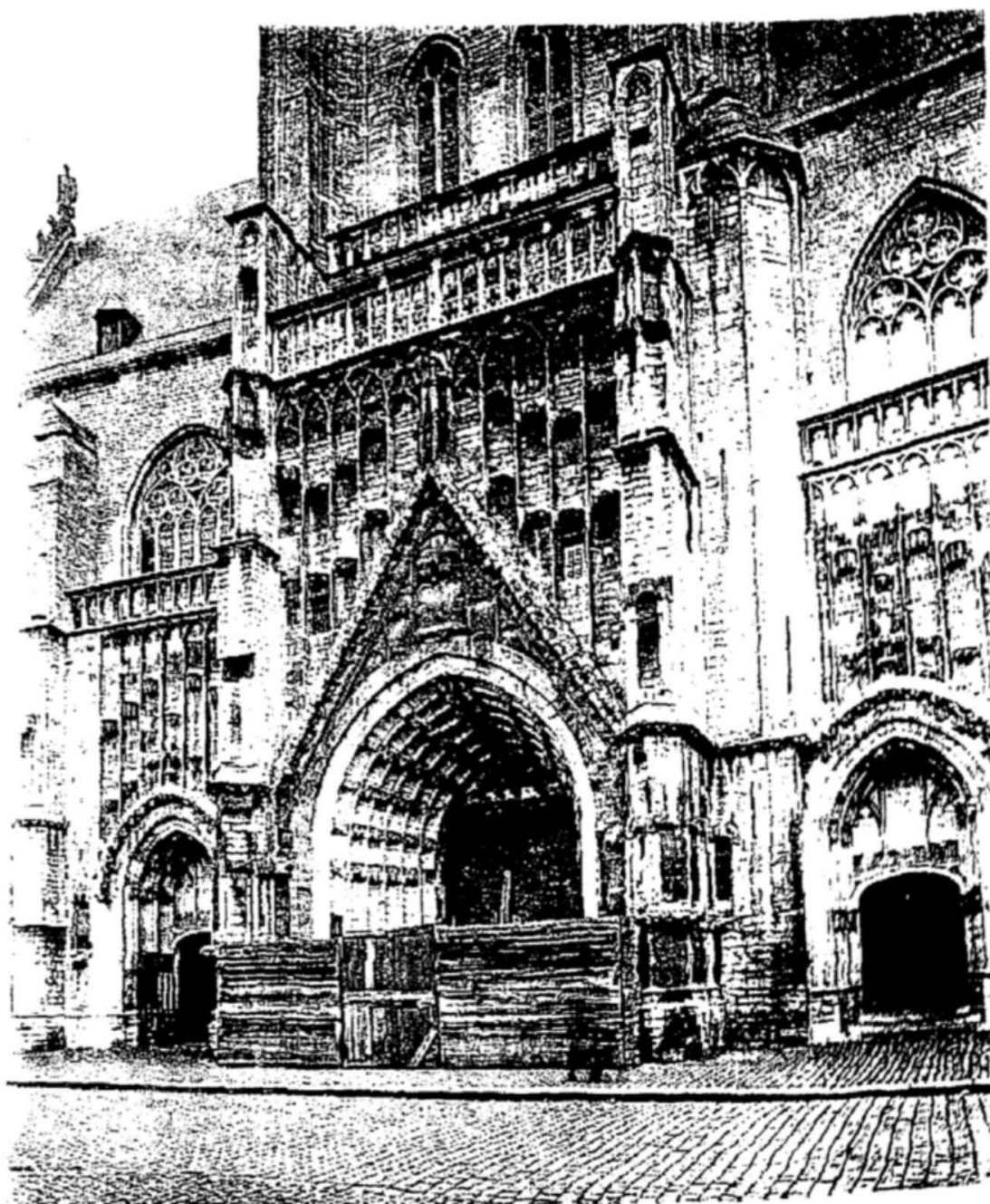
1362-1363

Behalve een betaling aan meester Johannes van Osy komen in de rekening van 1361-1362 geen concrete gegevens voor over bouwactiviteiten. Het jaar nadien verbleef meester

Hoofdportaal juist vóór de verwijdering van het barok portaal.

Het oorspronkelijk 14de-eeuws portaal bestond toen nog, maar ging schuil achter de 18de-eeuwse afsluitingsmuur. Het Onze-Lieve-Vrouwbeeld van Walter Pans bevond zich in de nis boven het portaal. De schutting links wijst erop dat de restauratiewerken aan de zijportalen reeds bezig waren (Foto ca. 1900; Copyright IRPA-KIK, Brussel).

Hoofdportaal juist na de verwijdering van de 18de-eeuwse afsluitingsmuur.
Het oorspronkelijk 14de-eeuws portaal was praktisch gaaf gebleven met uitzondering van de achterste muur. Op dat ogenblik waren de twee zijportalen reeds gerestaureerd (Foto ca. 1900; Copyright IRPA-KIK, Brussel).

Johannes van Osy nog steeds te Mechelen. Er werden dan weer stenen uit Mezières en Namen aangevoerd. Jacob van Gubbertingen en Botson de Racour reisden naar Namen om de stenen ter plaalse te gaan klieven.

Men plaatste toen ook de sluitstenen van de twee zijportalen: *Item van den slotstene ane deen cleyne portael...*; *Item van den slotstene in alio portali...*. Overigens geeft deze rekening ook heel wat informatie over de voor de portalen geleverde beeldhouwwerken en over hun auteurs. Walter Pans of Paus leverde achttien beelden en ook het beeld van Onze-Lieve-Vrouw in het hoofdportaal: *Item de una ymagine magna videlicet de Beata Virgine Maria, III oboles aureos, valet XVIII lb. XII st.* Voor de achttien beelden komen in de rekening vijf betalingen voor, respectievelijk voor zes, twee, vier, vier, en twee beelden. Elk beeld kostte vijf ponden. Voor de lokalisatie van deze inmiddels verdwenen beelden is het belangrijk om op te merken dat praktisch de ganse rekening verwijst naar beeldhouwwerk voor de drie portalen en dat het dus minder waarschijnlijk is dat er beelden bij waren voor de zes nissen bovenaan de steunberen van de koorabsis. Walter Pans beeldhouwde ook zes grote baldakijnen. Die zijn alleen terug te vinden boven de tweede rij beeldnissen in het hoofdportaal (twee reeksen van zes grote baldakijnen). Daarom kan men wellicht ook stellen dat twaalf van de achttien door hem gemaakte beelden in deze twaalf grote nissen waren opgesteld. De andere zes beelden stonden dan wellicht in de onderste grote nissen van de zijportalen (vier nissen in elk zijportaal). Dat zou dus betekenen dat we in de rekeningen slechts twee grote beelden uit één van de portalen missen. Tot vóór de restauratie van de portalen hingen er in de kleine nissen van het linker zijportaal nog een paar goed bewaarde beeldengroepen. De huidige bewaarplaats van die beeldhouwwerken is ons niet bekend. Het is ook niet zeker of ze aan Walter Pans mogen worden toegeschreven. Hij beeldhouwde wel nog twee hogels voor de druiplijst boven de portalen. Voor het geheel van zijn werk ontving hij tweehonderddertig ponden en acht stuivers: *Summa Walteri Pans IIc XXX lb. VIII st.*

Johannes van Utrecht beeldhouwde een baldakijn ter hoogte van de sluitstenen van één der portalen en twee hogels op de druiplijst boven de portalen. Bovendien maakte hij nog een baldakijn bekroond met een pinakel voor de gevel en twee witte baldakijnen: de baldakijnen in het hoofdportaal zijn inderdaad deels in ijzerzandsteen en deels in witte steen. Botson de Racour maakte eveneens een baldakijn ter hoogte van de sluitstenen van één der portalen, een ander baldakijn voor de gevel, twee hogels op de druiplijst, een wit baldakijn, vier baldakijnen, een groot en een klein baldakijn. Tenslotte beeldhouwde Jacob van Gubbertingen twaalf hogels voor de druiplijst en minstens negen kleine baldakijnen en één groot. Gezien de slechte staat van bewaring van dit gedeelte van de rekening missen we waarschijnlijk enkele baldakijnen. Toch hebben we van de twaalf bestaande grote baldakijnen er acht in deze rekening kunnen terugvinden. Van de kleine zijn er in het hoofdportaal zestig en acht in elk zijportaal. In deze rekening zijn daarvan minstens negentien baldakijnen terug te vinden. Men moet er ook rekening mee houden dat de zijportalen wel waren afgewerkt, doch niet het hoofdportaal. Als bescherming voor de winterperiode dekte men de pas gebouwde muren van de westgevel met stro af.

1374-1375

Tussen 1362-1363 en 1374-1375 ontbreken de rekeningen van elf jaar. Meester Johannes van Osy leidde nog steeds de Tiense bouwwerf, doch de dagelijkse leiding werd waargenomen door Jacob van Gubbertingen. Het is ook de eerste maal dat er sprake is van een loge op de Tiense bouwwerf: *... operarijs in logia...*. Uit Gobertange werden verschillende types stenen per kar aangevoerd. De lijsten en de boogstenen kunnen mogelijk zijn aangewend voor de

versiering van de gevel boven de portalen. Ook uit Zichem werden nog stenen aangevoerd. Lood werd in Namen gekocht.

Tijdens hetzelfde jaar werd ook een grote boog en een pijler gebouwd. Aangezien men in 1362-1363 reeds minstens tot ter hoogte van de druiplijst boven de portalen was gevorderd en men ook reeds de sluitstenen van de twee zijportalen had geplaatst, vermoeden wij dat de pijler en de grote boog, waarvan hier sprake, niets meer te maken hebben met het middenportaal, doch dat ze eerder moeten in verband gebracht worden met de bouw van de eerste van de twee vieringpijlers en van één van de daarop rustende vieringbogen. Over welke pijler en boog het hier juist gaat is echter niet uit de rekeningen op te maken. Ook meester Johannes van Osy werd betaald voor het bouwen van bogen. Het kan hier gaan om dezelfde boog als de zopas vernoemde grote vieringboog, maar het kan ook één van de westelijke scheibogen van het schip zijn, die immers pas kon gebouwd worden nadat minstens één vieringpijler was opgericht.

1383-1384

Tussen 1374-1375 en 1383-1384 ontbreken weer acht rekeningen. In 1383-1384 werd nog steeds aan de portalen en aan de westgevel gewerkt. Men bracht o.a. vier sluitstenen aan. Waarschijnlijk gaat het om sluitstenen van het hoofdportaal. Meester Jacob van Gubbertingen beeldhouwde een engel, de Boodschap aan Maria op de gevel en twee hogels, waarschijnlijk van de druiplijst. Hij werd ook betaald voor het steenblok waaruit de engel is gebeeldhouwd, wat er waarschijnlijk op wijst dat hij op dat ogenblik nog steeds de uitbater was van steengroeven te Gobertange. De Boodschap aan Maria bevindt zich inderdaad op één der consoles van de nissen op de gevel boven het middenportaal. Meester Henric van Gubbertingen inspecteerde de portalen en het beeldhouwwerk. Hieruit kan men dus afleiden dat de portalen dat jaar waren afgewerkt. Aangezien men aan de westgevel boven het hoofdportaal werkte, mag men ook aannemen dat de overwelfde tribune achter deze gevel ongeveer op hetzelfde ogenblik zal zijn afgewerkt.

De werken aan de viering en het schip tussen 1391-1392 en 1406-1407

1391-1392

Meester Jacob van Gubbertingen had de leiding over de bouwwerf. Er werd vooral gewerkt aan een grote pijler: *Item datum Liberto de magno pillerio, XXXV lb.* Het gaat hier ongetwijfeld over de tweede grote vieringpijler, terwijl de eerste waarschijnlijk werd gebouwd in 1374-1375. Of het hier gaat om de noordelijke of om de zuidelijke pijler is echter onmogelijk uit te maken. Deze pijler moet nog tijdens datzelfde jaar zijn afgewerkt aangezien er ook reeds betalingen waren voor de erop rustende grote boog. Boven de aanzetten van de vieringbogen werd ook reeds een gedeelte van het metselwerk opgetrokken, waarop later de toren zou worden gebouwd.

1395-1396

De werf stond nog steeds onder leiding van meester Jacob van Gubbertingen. Men werkte op dat ogenblik aan een boog van XXXI voeten; mogelijk gaat het nog steeds om één van de grote vieringbogen. Duidelijker is echter de rekening die het heeft over het afdekken van een kleine toren aan de kant van de stad. Het gaat hier ongetwijfeld over de traptoren rechts van het hoofdportaal.

1396-1397

Theoretisch werd de Tiense werf op dat ogenblik geleid door meester Jacob van Gubbertingen of van Tienen, doch, zoals het ook vroeger het geval was met meester Johannes van Osy, verbleef ook hij meestal buiten de stad. Daarom diende men regelmatig naar Brussel of Antwerpen te reizen om hem te vragen naar Tienen te komen. Dat het werkelijk dringend was bewijst een andere rekening, waaruit blijkt dat Hendrik Borchart reeds op 29 juli opnieuw naar Antwerpen reisde om hem te vragen of hij nog wel echt naar Tienen wou komen. Meester Jacob zegde toen echter prompt zijn functie te Tienen op. Waarschijnlijk had hij het te druk met de bouw van het koor van de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Antwerpen. Op 2 augustus werd dan Bontso de Racoert aangesteld als meester van de bouwwerf van de Onze-Lieve-Vrouwkapel te Tienen. De reden waarom er dringend een nieuwe bouwmeester op de Tiense werf moest worden aangesteld, was dat men op dat ogenblik nog volop bezig was met de bouw van de grote vieringbogen, een cruciaal element, aangezien daarop de toren zou worden opgetrokken. Dat jaar werd ook de sluitsteen van één van de grote bogen geplaatst.

We noteren terloops dat er in de sacristie een venster werd hersteld. Dit wijst dus op het bestaan van een sacristie, waarschijnlijk aan de noordzijde van het koor. Zonder archeologisch onderzoek is de juiste plaats echter niet nauwkeurig te bepalen. Zoals uit de rekening van 1406-1407 zal blijken, bestond de noordelijke zijbeuk niet uit twee, maar wel uit drie overwelfde traveeën. Ook de oostmuur van de 19de-eeuwse absis bevat oude elementen. Waarschijnlijk moet de sacristie dus in die zone worden gesitueerd, tussen de derde zijbeuktravee en die oude oostmuur.

1403-1404

In dat jaar blijkt meester Jacob van Gubbertingen toch opnieuw de leiding van de Tiense werf op zich te hebben genomen. Er werden toen altaarstenen geplaatst.

1404-1405

Meester Jacob verbleef te Brussel en werd daarom ook meester Jacob van Brussel genoemd. Er werd dat jaar een luchtboog gebouwd. Aangezien het hier alleen maar kan gaan om één van de luchtbogen van de middenbeuk, kan men besluiten dat deze laatste tot op dat ogenblik nog niet was overwelfd. Waarschijnlijk was het fundament dat men op dat ogenblik legde, dat van de steunbeer, waarop de luchtboog zou worden gebouwd. Men spreekt immers van een fundament buiten het reeds gebouwde gedeelte van de kapel. Als men aanneemt dat een gedeelte van de zuidelijke zijbeuk reeds in 1358-1359 was overwelfd, dan kan de luchtboog alleen nog aan de noordzijde zijn gebouwd. Men kocht een meetkoord om de boog (de luchtboog of de corresponderende gewelfboog van de middenbeuk) te meten. Johannes vanden Sande bouwde dan de luchtboog, in de rekening *streefboghe* genoemd, samen met zijn gezellen. Tegelijkertijd werd de grote boog in het midden van de kapel gebouwd. Daarvoor werd een groot houten formeel gebouwd door Reyner de timmerman en zijn gezellen. De boog zelf werd opgemetseld door Johannes vanden Sande. Tijdens hetzelfde jaar werden er ook stenen voor muurdammen gekocht te Linsmeau, die met karren uit Bost, Ast en Goetsenhoven werden vervoerd. Mogelijk gaat het hier om de pilasters tussen de twee vensters van één van beide zijbeuken. De juiste plaats is op dit ogenblik niet verder na te gaan aangezien de zijbeuken volledig bepleisterd zijn.

1406-1407

De noordelijke zijbeuk, aan de kant van de kamer van broeder Gert, werd overwelfd. Broeder Gert behoorde waarschijnlijk tot de broederschap en zorgde mogelijk voor het dagelijks onderhoud van de kapel. Vandaar wellicht dat hij een kamer had binnen het kerkgebouw. Men maakte daartoe gebruik van een houten formeel gemonteerd op een stelling. Dat houten formeel werd echter niet volledig gedemonteerd wanneer men de stelling naar een volgende travee verplaatste. Men spreekt in deze rekeningen steeds van drie traveeën, terwijl er vandaag slechts twee traveeën dateren uit de 15de eeuw: ... *vanden costen vanden drien vlaten inde capelle te maken...* . De oostelijke gordelboog van de tweede travee is echter origineel middeleeuws en het onderste gedeelte van de oostmuur van de noordelijke zijbeuk is opgetrokken in kwartsiet van Overlaar en verbonden met een steunbeer van het koor. Deze 14de-eeuwse muur wijst er dus op dat de derde travee en de absis van deze zijbeuk in 1844 niet *de novo* werden opgetrokken maar slechts verbouwingen zijn van oorspronkelijk middeleeuwse elementen. Eén van de rekeningen specificeert dat één van de drie traveeën vóór de deur van broeder Gert lag. Waarschijnlijk lag de kamer van broeder Gert ten oosten van de derde travee van de zijbeuk. Details over deze kamer hebben we niet. Mogelijk lag ze op de eerste verdieping van de sacristie of boven de bron.

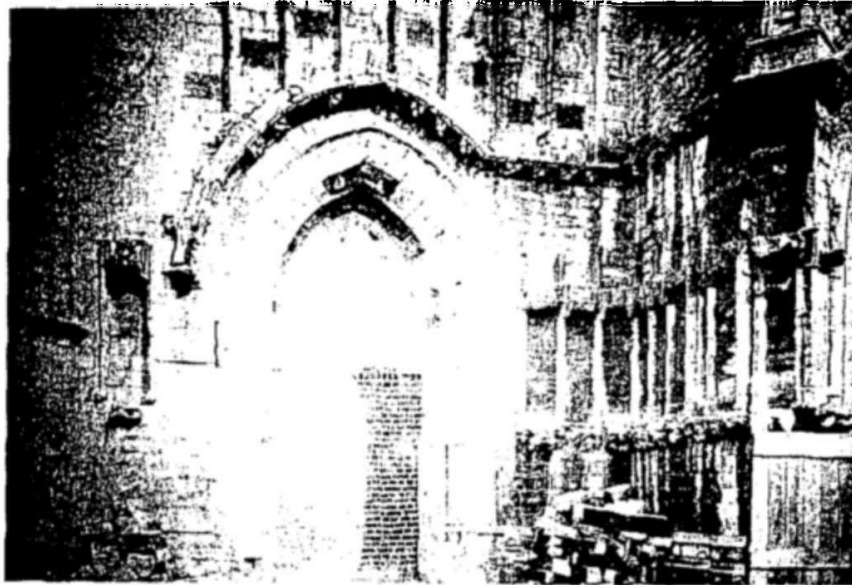
Het triforium

Tegen de vier bovenlichten van het schip werd aan de buitenzijde een triforium gebouwd, dat verder loopt boven de bogen tussen de zijbeuken en de transeptarmen. De gang aan de noordzijde is niet afgewerkt. Over de bouw zijn geen gegevens in de rekeningen voorhanden. We vermoeden wel dat het triforium pas tijdens het eerste decennium van de 15de eeuw werd gebouwd omdat het metselwerk deels rust op de gewelven van de zijbeuken, waarvan de jongste pas in 1406-1407 tot stand zijn gekomen. De buitenmuren van de twee triforiumgangen van schip en transept zijn constructief verbonden en behoren tot steenhouwfaase I, waardoor ze vóór ca. 1410 te dateren zijn. Het oudste dak op beide zijbeuken was een lessenaarsdak. Daarvan zijn de dakmoeten bewaard op de oostmuur van het noordtransept en in het traptorentje in de zuidwestelijke hoek van de zuidelijke zijbeuk werd een diep balkgat uitgespaard, dat eveneens wijst op een lessenaarsdak. De kraagstenen van dit dak zijn verwerkt in de muur van het triforium. Een venstertje in de gang van het triforium van het zuidelijk transept zag uit boven dit lessenaarsdak.

De bouw van het zuidtransept

1409-1410

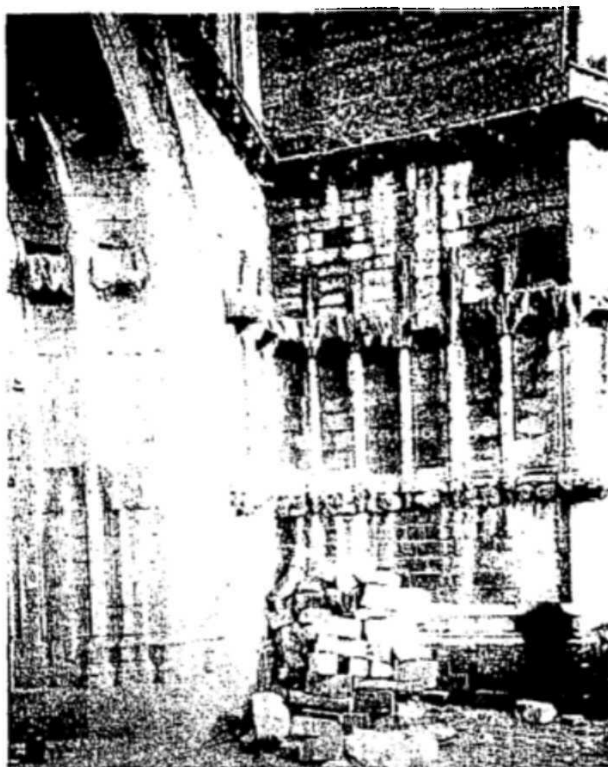
Meester Jacob van Gubbertingen verbleef toen weer voortdurend te Brussel. Vandaar dat Libertus Starx er op 29 maart naartoe reisde om hem te informeren over de toestand van de Tiense werf. Reeds op 10 april reisde Johannes van Westerlo naar Brussel om te vragen of meester Jacob nog naar Tienen wilde komen. Op 28 april tenslotte werd dezelfde nog eens naar Brussel gestuurd. Er werd op dat ogenblik zeer waarschijnlijk gewerkt aan de zuidelijke transeptarm. Pas voor het werk aan de toren kwam meester Jacob voor zeven dagen naar Tienen. Het begin van de bouw van de toren was inderdaad een vrij delicate onderneming. De vier steunpunten boven de vieringpijlers waren weliswaar reeds vroeger gebouwd, doch het is duidelijk dat men van bij het begin van deze werken een planwijziging had doorgevoerd, waarbij de oriëntatie van de noord- en de zuidmuren van de toren afweek van die van de lagere vieringboog. Ook het plan van de torensteunberen komt niet overeen met dat van de eerder gebouwde steunpunten.

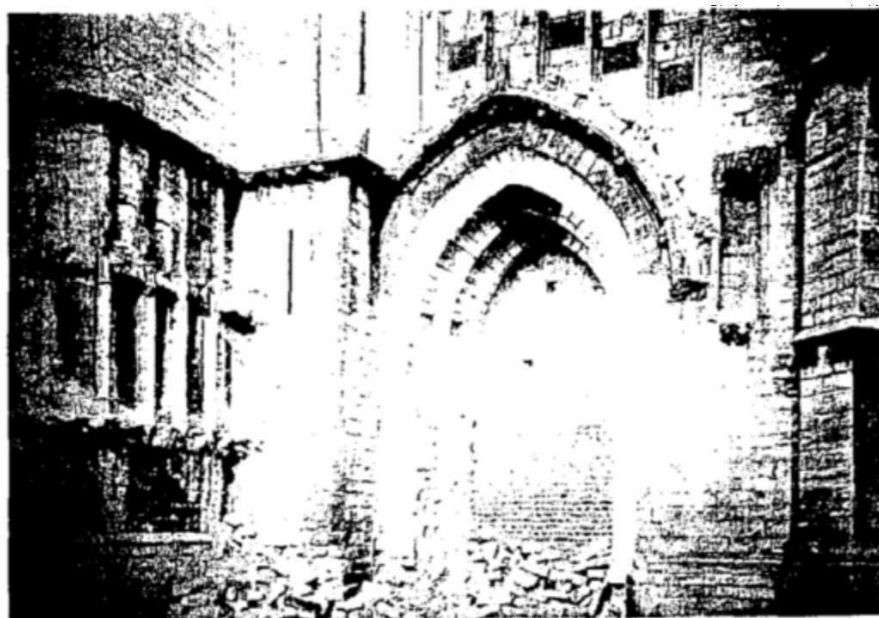
Linker zijportaal bij het begin van de restauratiewerken
(Foto ca. 1900; Copyright IRPA-KIK, Brussel).

Linker zijportaal bij het begin van de restauratiewerken.
Toen stonden er nog twee beeldengroepen in de nissen. Die beelden zijn inmiddels spoorloos... of toch niet? (Foto ca. 1900; Copyright IRPA-KIK, Brussel).

**Enkele van de 21 nissen met pinakels tussen het linker zijportaal en het hoofdportaal
bij het begin van de restauratiewerken (Foto ca. 1900; Copyright IRPA-KIK, Brussel).**

**Rechterzijportaal bij het begin van de restauratiewerken
(Foto ca. 1900; Copyright IRPA-KIK, Brussel).**

Tijdens hetzelfde jaar werd overeengekomen om ... *den voete vanden pylleerne te houwen...* . Er zijn geen preciese aanwijzingen over welke pijler het hier gaat. Rekening houdend met wat er op dat ogenblik reeds bestond, kan worden gesteld dat de *pylleerne* ofwel slaat op de pilaster in het midden van de westgevel van het zuidtransept, ofwel op de tegenoverliggende pilaster op de hoek met de zuidelijke zijbeuk. De hoeveelheid stenen die toen vanuit Gobertange naar Tienen werd vervoerd, blijkt enorm groot te zijn geweest, aangezien men daarvoor ongeveer honderd karren nodig had. De geleverde stenen waren o.a. bestemd voor de hogervermelde pijler of pilaster. Er waren ook ruwe steenblokken, behoude stenen en hoekstenen bij. De kraan die tijdens deze werken gebruikt werd, bestond uit twee delen: het hijstoestel zelf stond boven op de muren, beneden stond het rad, waarschijnlijk een tredrad. Verder beschikken we ook over informatie over draaggerei voor bouwmaterialen. De kalk werd naar boven gedragen in een kuip met ijzeren oren , de stenen op een draagberrie: *dberiken, dair men de stene met op voert.*

Tijdens datzelfde jaar is het zuidtransept in opbouw voor een groot gedeelte ingestort. Men was waarschijnlijk reeds gevorderd tot aan het maaswerk van één der vensters, aangezien Johannes de Musene werd betaald voor het solderen en leveren van brugijzers en ijzeren hoeken voor het opnieuw monteren van gevallen maaswerk: *Item XXXI die maij datum Johanni de Musene, pro soudure ten arcketten die ontwee gevallen waren doen de capelle viel...* . Op het gelijkvloers van de westgevel van de zuidelijke travee is aan de binnen- en de buitenzijde een duidelijke breuklijn zichtbaar. Ten noorden ervan werd de steenhouwtechniek van fase I gebruikt, ten zuiden die van fase II. We brengen die breuklijn in verband met hogervermelde instorting. Ook op de zolder zijn sporen van de instorting zichtbaar. Het huidige gewelf ligt lager dan de eerst gebouwde formeelbogen en zelfs lager dan een vensterboog. De formeelboog en de vensterboog in de westgevel van de noordelijke travee zijn onderbroken in tegenstelling met de twee formeelbogen in de oostmuur. Noch in de westmuur van de zuidelijke travee, noch in de zuidmuur, steken formeelbogen boven het gewelf uit. Daaruit kan men afleiden dat, na de instorting, ongeveer de zuidelijke helft van de westgevel, de volledige zuidgevel en het gewelf opnieuw moesten worden opgetrokken. Alle nieuwe delen vertonen de karakteristieken van de steenhouwfase II. Het is op basis van die gegevens dat we de overgang van steenhouwfase I naar II omstreeks 1410 kunnen situeren.

De bouw van de toren

1426-1427

Uiterlijk vanaf 1418 nam meester Sulpitius van Diest de leiding van de Tiense bouwwerf over. Het merendeel der stenen kwam weer uit Gobertange. Leden van de broederschap waren dat jaar zelfs het terrein gaan afpalen voor de uitbating van een nieuwe kuil. Op 25 september werd met Godfried Massui overeengekomen om drie kuilen te maken, waarbij elke kuil een lengte en een breedte zou hebben van 20 voeten en een diepte van 30 voeten. Men voerde eveneens stenen aan uit Emael ten zuiden van Maastricht. De kalk kwam uit Namen.

De pinakels die dat jaar werden gebeeldhouwd waren waarschijnlijk bestemd voor de hoeken van de toren. Ze werden in de loge gehouwen. Er werkten op dat ogenblik drie beeldhouwers in de loge, nl. Gerard de Fontingnijs, Henric Vranx en Johannes Starx. Men werkte op dat ogenblik ook aan torenvensters. Het is echter niet gemakkelijk om uit de rekeningen op te maken tot welke verdieping men op dat ogenblik precies was gevorderd. Als men echter rekening houdt met het feit dat de overgang van steenhouwfase I naar II te situeren is aan de

voet van de derde verdieping, dan kan men daaruit wel besluiten dat de tweede verdieping waarschijnlijk reeds sinds 1410 was afgewerkt.

1448-1449

Het is het eerste jaar dat Matheus van Leuven als meester op de Tiense werf wordt vermeld: *Item an meester Matheeuse, onsen meester, voer sijn hantscoen, XXXVI pl.* Hij sneed ook de houten mallen voor de steenhouwers. Het is echter onduidelijk aan welk deel van de kerk toen werd gewerkt.

1450-1451

Het is nog steeds niet duidelijk aan welk deel van de kerk werd gewerkt. Men werkte ook aan glazen vensters, waarin zes menelen werden geplaatst: *Item noch bij Janne van Ausloe gemaect VI posten, die inde ghelassen vinsteren staen selen...*. Het gaat hier waarschijnlijk niet alleen om het groot venster van het zuidtransept, aangezien daar slechts vijf menelen in staan, maar ook om de drie kleine driehoekige transeptvensters in de west- en de oostgevel, die, waarschijnlijk om stabiliteitsredenen, nu allemaal zijn dichtgemetseld. Datzelfde jaar monteerde men ook een klokkenstoel. De betaling daarvoor zou echter pas in de volgende rekening worden opgetekend: *Item den solder metten belfroyte sal comen inde naiste rekeninghe*. Dat betekent dus wellicht dat de derde torenverdieping inmiddels was klaargekomen.

De bouw van het noordtransept en de torengewelven

1462-1463

Vanaf dat jaar zijn de rekeningen voldoende expliciet zodat men kan affirmeren dat men op dat ogenblik het noordtransept (*den nyewen coer of den nyewen capellen*) aan het optrekken was onder leiding van meester Matheeuse. Dat laatste feit wordt wel niet expliciet vermeld, doch hij werd reedsesignaleerd vanaf 1448-1449 en ook in 1465-1466 werd hij nog regelmatig geraadpleegd. De volgende rekening situeert de bouwwerf duidelijk aan de kant van de bron, dus aan de noordzijde van de kapel.

Men begon echter blijkbaar met een reeds gebouwd gedeelte weer af te breken. Het metselwerk blijkt op dat ogenblik reeds af te zijn, aangezien Mathijs Roggen en zijn knaap een stelling optrokken voor de schaliedekkers en ook de windas opnieuw monteerden voor het optrekken van de schalies. Om het zadeldak van het noordtransept aan de torenmuur te laten aansluiten, werd het torenparement effen gemaakt. De schaliedekkers hielden daarbij nog een sleuf in de torenmuur om er het lood in te steken voor het afsluiten van de verbinding tussen het dak en de torenmuur. Deze loden band liep van de vorst tot aan de twee uiteinden (*oisendrop*) van het dak, vanwaar het water kon naar beneden druppelen. Om de toegang tot de zolder van het noordtransept vanuit de toren te vergemakkelijken, werd een toegang vrijgemaakt, d.w.z. dat de muur onder het oostelijk venster in de noordmuur van de toren werd uitgebroken: *Item Mathijs Roggen met eenen knape, eenen dach om eenen wech te makenen, die de scaelden deckere behoefden om wt ende in te ghane vanden torenen tot in die nyewe cappelle boven...*. Deze ingreep wijst er dus op dat de zijvensters van de toren van onmiddellijk na het afwerken van het dak van de kruisbeuken gedeeltelijk schuilgingen achter dit dak. Voor de bouw van het dak werd kerselaar gebruikt. Dat men niets terugvindt over de eigenlijke bouw van het noordtransept heeft gedeeltelijk te maken met het ontbreken van

rekeningen, maar ook met het feit dat de nog niet overwelfde zuidelijke travee en het onderste deel van de noordelijke travee reeds gebouwd waren vóór ca. 1410: deze delen behoren immers tot steenhouwfaase I.

1465-1466

Tijdens dat jaar werd de puntgevel van het noordtransept afgewerkt. Men bracht er o.a. een deur in aan en plaatste de stenen voor het fixeren van een ijzeren kruis. Voor de plaatsing van dit ijzeren kruis was men meester Matheuse te Leuven gaan opzoeken. Het werd ook nog geleverd. Deze rekeningen wijzen op een toestand die verschilt van de huidige: de dekplaten van de puntgevel zijn nu versierd met hogels en op de punt staat vandaag geen ijzeren kruis maar wel een kruisbloem.

Orduynen werden geleverd door Servaese, Janne en Jacobbe van Gobbertingen. Sommige van die *orduynen* werden niet alleen gebruikt voor de puntgevel van het noordtransept, maar ook voor de Onze-Lieve-Vrouwbron: *Item betaelt Xa julij Gielen van Bivorden ende Gielen Ermen, van dat zij noch twee voeder orduynen hebben gehaelt te Gobbertingen, die aenden ghevel ende aen Onsen Vrouwen boernne gebraken...*

Het valt op dat als men het in de rekeningen had over de bron, men ook specificerde dat er een gebouw overheen stond dat overwelfd was. Men kan zich dan ook de vraag stellen in hoeverre er in de huidige grot nog elementen uit 1465-1466 bewaard zijn gebleven. De huidige toestand van het gebouw laat niet toe daarover iets met zekerheid te zeggen. Wel kan vermeld worden dat aan de ingang van de grot een polygonaal gotisch wijwatervat in Gobertangesteent hangt: een mogelijke aanwijzing voor het bestaan van een oudere kern?

1467-1468

Men houwde de ogiven, vermoedelijk van het gewelf op de eerste verdieping van de toren. Daarvoor werd een nieuwe mal uit een plank gesneden. Deze rekening spreekt van de *ogijven vanden groten thoorenen* en niet van de *ogijven vanden welfselle onder den thooren*, zoals in andere rekeningen. Daarom vermoeden wij dat het hier gaat om het gewelf op de eerste verdieping en niet om dat van de viering. De gewelfribben zijn de enige elementen op de eerste verdieping die behoren tot steenhouwfaase II.

Het maaswerk en de brugijzers werden in het groot venster van het noordtransept aangebracht. Het maaswerk was oorspronkelijk blijkbaar in ijzerzandsteen. Deze toestand is vandaag evenwel weggerestaureerd. Meester Janne Peeters uit Diest gaf de maten van het groot venster en van het gewelf van de viering om mallen voor de steenhouwers te maken. Men spreekt ook van een *vinster boven de voyen* (een *voye* is hier een balustrade op de rand van het dak). Dat betekent dus dat er dakvensters waren, doch de rekening laat niet toe om aan te geven op welk dak.

1468-1469

Jacob van Gobbertingen de jonge leverde zevenenzestig voeten ogiven voor het vieringgewelf en zesenvierentwintig stukken van de menelen van het groot venster van het noordtransept, zoals het met hem reeds in de voorgaande rekening was overeengekomen. De ribben van het vieringgewelf behoren inderdaad tot steenhouwfaase II. Janne Kynnoy van Gobbertingen leverde nog eenentwintig stukken menelen en eenendertig voeten ogiven. Janne Marien van Rotselaar leverde *eenen sluytsteen totten welfselle vanden thoorenen...* Uit de context moet

waarschijnlijk worden besloten dat het hier gaat om de sluitsteen van de viering en dat die dus in ijzerzandsteen is. Meester Janne Peeters werkte aan de afzaat en aan het maaswerk van het groot venster van het noordtransept. De *steen en vanden vormen totter groter vinsteren* werden per kar van Rotselaar naar Tienen gevoerd. De stenen van het altaar van het noordtransept werden door Janne van Gobbertingen geleverd.

1469-1470

Meester Matheuse van Leuven had nog steeds de leiding over de Tiense bouwwerf. Hij werd o.a. betaald omdat hij de afmetingen had gegeven van het vieringgewelf en van het gewelf op de eerste torenverdieping om er de stelling voor te kunnen plaatsen en de ogiven te houwen: *Item ten selven tijde betaelt meesteren Matheuse van Lovenen, van dat hij den werchuyden ende den steenhouders de maten gegeven heeft van beyde welfsellen onder den thooren om de stellingen daer na te makenen ende de ogijven daer nae te houdenen...* . Hij inspecteerde ook de formelen van het gewelf en plaatste de sluitsteen. We vinden ook betalingen voor het bouwen van het vieringgewelf zelf. De tafelmeesters van Tienen leverden 12000 bakstenen voor het vieringgewelf. De ribben van dit gewelf behoren tot steenhouwfaze II. Ook aan de torenvensters op de eerste verdieping werd nog gewerkt. De ogiven van het gewelf op de eerste verdieping werden gehouwen door de gezellen van Gobertange.

Meester Matheuse gaf eveneens de maten voor de twee gewelven in het noordtransept om de stellingen te kunnen maken en ook die van de ogiven. Hij was eveneens aanwezig wanneer de overeenkomst werd gesloten met de gezellen van Gobertange om de ogieven van beide gewelven en de vierkante plaveien van het noordtransept te houwen.

Er werd ook effectief gemetseld aan het groot venster van het noordtransept. In november werd nog gemetseld aan de menelen en aan het maaswerk van datzelfde venster. Uiteindelijk werd ook het altaar opgemetseld, het interieur gekalkt en gewit. Daarbij werd eveneens duidelijk gespecificeerd dat ook de menelen van de vensters werden witgemaakt.

De afwerking van het noordtransept en de zijbeuken

1485-1486

Er werd toen opnieuw gewerkt aan het noordtransept. De bouwwerf stond onder leiding van meester Jan Mesmaker uit Leuven. Er waren betalingen voor een stelling en voor de bouw van gewelven. Niettegenstaande men de gewelven reeds in 1469-1470 had gewit, schijnen er sindsdien problemen te zijn opgetreden zodat men de gewelven opnieuw moest bouwen. Daarvoor ging men naar Leuven om bij meester Mesmaker berderen te gaan halen voor het houwen van de gewelfaanzetten en de formelen. Op de zolder van het noordtransept zijn de sporen van deze herstellingswerken nog duidelijk zichtbaar: de huidige gewelven zijn lager dan een geprofileerde formeelboog in de oostmuur van de aan de toren palende travee. De formeelboog behoort tot steenhouwfaze I, de gewelfribben tot faze II. Ook het groot venster baarde zorgen omdat het scheuren begon te vertonen. Vandaar dat ijzeren gordingen nodig waren om het maaswerk te stabiliseren.

1488-1489

Men werkte toen op de *vlaten*. Dit zijn de zijbeuken, waarop werd gedekt, gemetseld en waarop men balustraden (*voyen*) aanbracht. Dit schijnt er dus op te wijzen dat minstens de zijbeuken waren voorzien van een stenen balustrade tussen de pinakels. Over het werkelijk bestaan van deze balustrade op het koor en op de transeptarmen hebben we echter geen enkele zekerheid. Wel wijzen verdikkingen aan de achterzijde van de pinakels erop dat ze er tenminste voorzien waren.

Frans DOPERE